

Резюме

В статье исследуются общие подходы к уяснению объективной стороны состава преступления, предусмотренного ст. 241 УК Украины, предлагается свое видение этого поиска.

Ключевые слова: объективная сторона состава преступления, загрязнение атмосферного воздуха, место совершения преступления, источник совершения преступления.

Summary

In article it is investigated the general approaches to explanation of the objective party of structure of the crime provided by item 241 KK of Ukraine, the vision of this search is offered.

Key words: the objective party of structure of a crime, pollution of atmospheric air, a place of commission of crime, a source of commission of crime.

Отримано 8.10.2010

О. Г. ЯНОВСЬКА

Олександра Григорівна Яновська, кандидат юридичних наук, доцент ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»

**ОКРЕМІ ПИТАННЯ ТИПОЛОГІЗАЦІЇ
УКРАЇНСЬКОГО КРИМІНАЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА**

Сучасна кримінально-процесуальна політика в Україні здійснюється в умовах реформування кримінально-процесуального законодавства. Однак її успіх залежить не лише від якості законодавства, що змінюється, а й від ефективності його застосування. За умови забезпечення законних прав та інтересів учасників кримінального судочинства пошук законодавчих засобів протистояння злочинності залишається основною стратегією реалізації кримінально-процесуальної політики.

З огляду на це, найважливішим результатом судової реформи в Україні має бути становлення змагальної судової системи, що є характерним саме для правової держави з її розвинутими суспільними інститутами захисту прав людини. 28 квітня 1992 р. Верховною Радою України було схвалено «Концепцію судово-правової реформи в Україні», в якій «створення нового законодавства, вдосконалення форм судочинства» та перебудова судової системи були проголошені головною метою судово-правової реформи. Дана Концепція визначила необхідність радикального реформування матеріального та процесуального законодавства, деїдологізацію і наповнення його гуманістичним змістом¹.

Сучасний стан здійснення правосуддя в Україні змушує знов і знов звертатись до глибокого теоретичного осмислення основних засад функціонування судової системи в державі. Основна мета судочинства – сприяння реалізації фізичними та юридичними особами, в тому числі і державою в цілому, їх прав, захисту законних інтересів вказаних осіб та відновленню вже порушених прав та свобод, а також забезпечення виконання суб'єктами правовідносин своїх нормативно визначених обов'язків. Проблемні питання виникають саме на шляху досягнення зазначеної мети.

Погляди вчених на соціальну сутність судочинства та необхідну для цього організацію процедури склались у вчення про типи, форми та види кримінального процесу або типологію кримінального судочинства.

Проблему типології кримінального судочинства досліджували і дореволюційні вчені, такі як І. Я. Фойницький, Н. Н. Розін, П. І. Люблинський. Пізніше цю проблему підіймали в своїх роботах Н. Н. Полянський, М. С. Строгович, В. П. Нажимов, Ю. В. Мещеряков, І. Л. Петрухін, В. М. Савицький, А. М. Ларін, М. М. Михеєнко. Останніми десятиріччями значний внесок у розвиток вчення про форми і типи кримінального судочинства зробили такі російські вчені, як А. В. Смірнов, К. Б. Калиновський, С. Д. Шестакова та вітчизняні науковці В. Т. Маляренко, Л. М. Лобойко, М. А. Маркуш.

Однак, незважаючи на звернення багатьох вчених до цієї проблематики, з питань класифікації різних форм кримінального судочинства та значення змагальності як критерію їх розмежування ще довго не вщухнуть наукові суперечки. Про гостру дискусійність питання розглянутої теми свідчить «розкид» у термінології. У відповідних розділах сучасних підручників не наведено ні поняття типів, форм, видів судочинства, ні їхню систематизацію. У ліпшому разі вказують «основні види» й їхні деякі ознаки. Практично повна відсутність навчальної літератури з питань типології є однією із причин «неосвіченості» й «непоінформованості» багатьох юристів.

Водночас вивчення типології кримінального судочинства набуває вирішального значення у зв'язку із необхідністю з'ясування соціальних причин реформування сучасного вітчизняного кримінального судочинства.

чинства в напрямі змагальних засад, для розуміння їх цивілізаційно-історичної зумовленості та невідворотності.

У найзагальнішому вигляді форму кримінального процесу можна визначити як структуру кримінально-процесуальної діяльності, механізм її організації, що відображає джерело руху, розвитку судочинства й процесуальний статус його учасників². Під типом процесу розуміється судочинство, що існує в певній суспільно-економічній формації (рабовласницькій, феодальній, буржуазній, соціалістичній)³. М. М. Михеєнко визначав, що поєднання історичного типу та історичної форми кримінального процесу називається видом кримінального процесу⁴. Модель кримінального процесу являє собою теоретичну конструкцію, що відображає в найбільш загальному структурно-функціональному вигляді сутнісні риси судочинства окремо взятої національної системи⁵.

Загальні принципи типології залежать від тлумачення поняття типу. Історія науки дає змогу виділити три напрями в трактуванні поняття типу та відповідно три основні способи побудови типології. Так, І. А. Чердинцева справедливо виділяє наступні напрямки побудови типології, в тому числі кримінального процесу⁶. Перший напрям пов'язаний із уявою про тип як про незмінну, вічну, ідеальну сутність, що виявляється у видових та індивідуальних відмінностях. Відповідно, подібне розуміння типу дає змогу сформулювати морфологічну типологію. Із затвердженням в науковому пізнанні ідеї розвитку виникає другий напрям у трактуванні типології, пов'язаний із історичним розумінням типу і уявленням про типологію як відображення системи в її розвитку. Подібне розуміння типу дає можливість будувати історичну типологію. І, нарешті, третім напрямом у розумінні типу є трактування останнього як особливого методологічного засобу, за допомогою якого вибудовується теоретична картина дійсності. На такому розумінні типу можлива побудова ідеальної типології.

Враховуючи вищевикладене стає можливим запропонувати таке системне уявлення про типологізацію кримінального судочинства. Ідеальний тип кримінального судочинства може виявлятися у таких підвидах: розшуковий, змагальний та змішаний типи. Морфологічна типологізація передбачає існування двох форм кримінального процесу: історична та легіслативна форми. При цьому, історична форма передбачає існування континентального, англосаксонського та традиційного типів кримінального процесу, а легіслативна форма визначає передрозшуковий, построзшуковий, передзмагальний та постзмагальний типи. І, нарешті, історичний тип кримінального судочинства, що являє собою поєднання ідеального типу та історичної форми морфологічного типу, передбачає такі види ідеального змагального типу: обвинувальний, позовний (приватно-позовний, публічно-позовний, публічно-змагальний) та види ідеального розшукового типу: кримінальна розправа, асиза, інквізиція, слідчий тип, судовий наказ.

Принцип змагальності сторін, який набув статусу конституційного, слід розглядати як дієвий гарант об'єктивності судового розгляду, ознаку дійсно демократичного ладу, коли втручання держави в сферу приватних інтересів громадян є мінімальним. Тому зрозумілим є інтерес вчених та практиків до з'ясування ретроспективи цієї засади судочинства.

Однак, досліджуючи проблеми типологізації кримінального судочинства, не можна не з'ясувати і проблему визначення критеріїв розмежування різних типів та форм кримінального процесу. Так О. Б. Семухіна вважає, що в основу розмежування протилежних порядків кримінального судочинства має бути включено цілий перелік елементів, до яких відносяться мета кримінального процесу, вид та зміст обвинувачення, основні елементи принципу змагальності, межі вияву диспозитивності⁷. З точки зору інших науковців, наприклад І. А. Чердинцевої, до елементів типології слід віднести таке: мету процесу, рівень співвідношення публічних та диспозитивних засад, вид та сутність обвинувачення, статус змагальності та роль суду в доказуванні, функціональний зміст кримінального процесу та метод правового регулювання⁸. При цьому авторка визначає, що змагальному типу процесу відповідає визначення як мети кримінального процесу врегулювання конфлікту між членами суспільства; переважне положення диспозитивних засад; народне обвинувачення, яке має позовний характер; змагальність, яка виступає в якості принципу процесу; наявність тільки функцій обвинувачення, захисту та вирішення справи; диспозитивний метод правового регулювання. Для розшукового типу процесу характерно визнання метою кримінального процесу виявлення, покарання винного в скоєні злочину та встановлення справедливості; превалювання публічних засад над диспозитивними; державне обвинувачення, що за своєю природою не є позовним; змагальність, що має статус умови судового розгляду справи; розширене функціональне наповнення процесу, в якому крім основних трьох процесуальних функцій наявні ще й інші функції (розслідування, наприклад); імперативний метод правового регулювання.

Орієнтуючись на зазначені критерії розмежування змагального та розшукового типів кримінального судочинства можна визначити тип, форму та вид вітчизняного порядку провадження у кримінальних справах, здійснивши його аналіз за визначеними характеристиками.

Мету кримінального процесу України визначено в ст. 2 КПК України як охорона прав та законних інтересів фізичних та юридичних осіб, які беруть в ньому участь, а також швидке та повне розкриття злочинів, викриття винних та забезпечення правильного застосування Закону з тим, щоб кожний, хто вчинив злочин, був притягнутий до відповідальності і жоден невинуватий не був покараний. В данному формулюванні мети кримінального судочинства чітко простежується завдання виявлення та покарання винних у скоєнні злочину осіб та встановлення справедливості. На жаль, сучасне визначення законодавцем мети кримінального судочинства ні в якому вигляді не передбачає врегулювання конфлікту між основними учасниками процесу:

потерпілим та обвинуваченим. Відсутність такого завдання підкреслюється і тим, що в згадуваній нормі взагалі не передбачається така можливість як примирення сторін, відшукування шляхів задоволення інтересів потерпілих осіб без притягнення винних до кримінальної відповідальності.

Наступним критерієм розмежування змагального та розшукового типів процесів є співвідношення засад публічності та диспозитивності. Визначена мета кримінального судочинства, безсумнівно, свідчить про перевагу публічних інтересів перед приватними. Стаття 4 КПК України прямо встановлює публічні засади вітчизняного кримінального процесу. Обсяг справ приватного обвинувачення залишається надзвичайно вузьким, включаючи в себе лише три склади злочинних діянь. Відповідно до ст. 7 КПК України суддя не зобов'язаний виносити рішення про закриття справи у випадку примирення обвинуваченого із потерпілим, якщо тільки це не є справою приватного обвинувачення. Водночас ст. 282 КПК України визначила нову норму, згідно з якою при відмові прокурора та потерпілого від підтримання обвинувачення в суді, суддя зобов'язаний винести рішення про закриття справи. Тож можна підтримати думку, що сучасний кримінальний процес в Україні буде утворюватися на засадах публічності із певними елементами диспозитивності.

Безсумнівною є також і те, що переважна більшість кримінальних справ, за винятком справ приватного обвинувачення, представляє публічне обвинувачення. Це також підтверджується і положеннями ст. 94 КПК України, яка визначає серед приводів до порушення кримінальної справи не тільки заяви потерпілих осіб, а й інші джерела інформації про скоєний злочин.

Одним із основних критеріїв розмежування ідеальних типів кримінального судочинства є функціональний зміст процесу. Визначення лише трьох функцій – обвинувачення, захисту і вирішення справи – в кримінально-процесуальному законодавстві України нівелюється суттєвим звуженням меж їх функціонування. Стаття 16-1 КПК України зазначає, що вказані основні процесуальні функції існують при розгляді справи в суді. Стадії порушення справи та досудового розслідування нормативно не закріплені як етапи, на яких здійснюється розмежування вказаних функцій. Крім того, розслідування справи як процесуальна функція взагалі не визначається, хоча являє собою поєднання функцій обвинувачення, захисту та вирішення справи в одній особі. Аналіз положень ст.ст. 21, 22, 99, 214 КПК України та деяких інших дає підстави стверджувати, що слідчий в кримінальному процесі одночасно виконує функції обвинувачення, захисту та вирішення справи. Адже слідчий зобов'язаний розкрити злочин, виявити особу, що скоїла злочинне діяння, встановити докази, що підтверджують або спростовують винність особи, пом'якшують або обтяжують його відповідальність, забезпечити обвинуваченому можливість реалізації права на захист, надати рекомендації з усунення причин та умов, що сприяли скоєнню злочину, прийняти рішення про порушення справи, про відмову в її порушенні, про її закриття. Навіть з цього, далеко не повного переліку обов'язків слідчого, зрозуміло, що одна й та сама особа, учасник процесу, не може поєднувати в своїй діяльності настільки різноманітні напрями процесуальної активності. При цьому абсолютно логічним є висновок про належність слідчого до сторони обвинувачення, враховуючи його процесуальний інтерес: швидке розкриття злочину та притягнення до відповідальності особи, винної в його скоєнні. Даний інтерес притаманний будь-якому представнику сторони обвинувачення.

Однак, сучасне кримінально-процесуальне законодавство чітко не визначає наявність тільки трьох основних процесуальних функцій на всіх стадіях провадження у кримінальних справах, що і дає, в свою чергу, підстави визначати вітчизняне кримінальне судочинство як таке, що не обмежується трьома основними процесуальними функціями, притаманними змагальному типу процесу.

Враховуючи характер відносин між судом та іншими учасниками процесу, а також, особливо, відносини між стороною обвинувачення та захисту, можна дійти висновку про перевагу імперативного методу правового регулювання правовідносин у сфері кримінального судочинства. Незважаючи на проголошену в ст. 16-1 КПК України рівноправність сторін, вона поширюється тільки на судові інстанції кримінального процесу. В інших випадках волевиявлення сторони обвинувачення має імперативний характер відносно інших учасників процесу.

І, нарешті, одним із основних критеріїв розмежування змагального та розшукового типів процесу є статус змагальності в кримінальному судочинстві. Це може бути загальна засада функціонування кримінального судочинства, що і проголошено ст. 129 Конституції України, а може бути визначено тільки як умова проведення судового розгляду кримінальних справ, як це сформульовано в ст. 16-1 КПК України. Тож, по-перше, у вітчизняному законодавстві наявні розходження між конституційними та спеціально галузевими нормами; по-друге, основний нормативний документ, що врегульовує порядок провадження у кримінальних справах, визначає змагальність лише як умову розгляду справ у судах. Загальнопроцесуальним принципом, засадою здійснення правосуддя у кримінальних справах змагальність в Україні досі не визнано.

Враховуючи наведене, можна констатувати, що сучасний кримінальний процес в Україні не визнає принципу змагальності в цілому та не забезпечує його реалізації під час руху кримінальної справи. Нормативне закріплення існування сторін, їх прав на участь у процесі доказування, розмежування процесуальних функцій, рівноправність сторін та обов'язковість створення судом умов для виконання сторонами їхніх процесуальних обов'язків і здійснення наданих їм прав відбувається лише відносно судових стадій кримінального судочинства. Таке обмежене розуміння змагальності призводить до відсутності підстав та умов її реалізації на більш ранніх етапах розслідування кримінальних справ.

Визначаючи морфологічний тип українського кримінального судочинства, простежуючи його історичний розвиток, треба визнати близькість вітчизняного кримінального процесу до континентальної (романо-

германської) історичної форми, яка, враховуючи останні зміни як в українському, так і в міжнародному кримінально-процесуальному законодавстві, тяжіє до передзмагальної легіслативної форми.

Враховуючи викладене, можна дійти висновку, що український кримінальний процес на сучасному етапі свого розвитку може бути класифікований як континентальний передзмагальний публічно-позовний процес. Водночас зміни до кримінально-процесуального законодавства України, що частково вже внесені, частково запропоновані в кількох проектах КПК України, поступово рухають вітчизняне кримінальне судочинство до публічно-змагальної форми із елементами англо-саксонського типу.

Підсумовуючи викладене, слід зауважити, що аналіз шляху розвитку законодавства від найдавніших часів до сьогодення дає змогу чітко простежити, що змагальність як один із принципів судочинства є виключною ознакою демократичного устрою, коли держава не тільки не переслідує каральної мети, а більше того – намагається якнайменше втручатись у сферу приватних інтересів громадян, надає їм широкий спектр можливостей відстоювати свої законні інтереси.

¹ Зібрання законодавства України. Офіційне видання. Т. 4 – К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2000. – 4 (ПВР) 6. – С. 3-13.

² Гуценко К. Ф. Уголовный процесс основных капиталистических государств. – М., 1969. – Вып. 1. – С. 14; Нажимов В. П. Типы, формы и виды уголовного процесса. – Калининград, 1977. – С. 31; Полянский Н. Н. Основные формы построения уголовного процесса // Учен. зап. Моск. ун-та. Труды юрид. ф-та. – М., 1949. – Вып. 145. – Кн. 4. – С. 51.

³ Кузнецова О. Д. Проблемы реализации принципа состязательности при рассмотрении уголовных дел в суде первой инстанции: Дис...канд. юрид. наук: 12.00.09. – Калининград, 2004. – С. 15.

⁴ Михеско М. М., Нор В. Т., Шибіко В. П. Кримінальний процес України: Підручник. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Либідь, 1999. – С. 4.

⁵ Чердынцева И. А. Назначение современного российского уголовного процесса как элемент его типологической характеристики: Дис...канд. юрид. наук: 12.00.09. – Омск, 2008. – С. 33.

⁶ Чердынцева И. А. Там само. – С. 16.

⁷ Семухина О. Б. Типология уголовного процесса англо-американской и романо-германской правовых систем. – Томск, 2002. – С. 6.

⁸ Чердынцева И. А. Вказана праця. – С. 71.

Резюме

Дана стаття присвячена дослідженню поняття типологізації кримінального судочинства та критеріїв здійснення класифікації видів кримінального процесу в цілому та вітчизняного кримінального судочинства зокрема.

Ключові слова: кримінальне судочинство, тип, вид та форма кримінального процесу.

Резюме

Данная статья посвящена исследованию понятия типологизации уголовного процесса и критериев осуществления классификации видов уголовного процесса в целом и отечественного уголовного судопроизводства в частности.

Ключевые слова: уголовное судопроизводство, тип, вид и форма уголовного процесса.

Summary

The article deals with the investigations of the typology concept of criminal proceedings and criteria of classification types of criminal process in general and domestic criminal proceedings in particular.

Key words: criminal procedure, type and form of criminal procedure.

Отримано 8.10.2010

А. В. ДВОРКОВА

Анна Валентинівна Дворкова, аспірант Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України

СОЦІАЛЬНІ ФАКТОРИ ФОРМУВАННЯ ЗЛОЧИННОЇ ПОВЕДІНКИ НЕПОВНОЛІТНІХ ЖІНОЧОЇ СТАТІ

Актуальність теми дослідження зумовлено необхідністю вжиття ефективних заходів щодо боротьби зі злочинністю. Для України необхідними є послідовний розвиток і удосконалення заходів профілактики злочинності неповнолітніх жіночої статі, розвиток та поглиблення кримінально-правових і кримінологічних проблем її пізнання. Вивчення змін соціального мікросередовища, кримінально-правової статистики, заго-